

M. TULLII CICERONIS

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

AD

BRVTVM

LIBER II.

Hic cum uterque me intueretur, seseque I ad audiendum significarent paratos: Primum, I inquam, deprecor, ne me, tanquam philosophum, putetis scholam vobis aliquam explicaturum; quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere unquam probavi. Quando enim Socrates, qui parens philosophiæ jure dici potest, quidquam tale fecit? Eorum erat iste mos, qui tum sophistæ nominabantur; quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quæstionem, id est jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem

impudens, nisi hoc institutum postea trans-
²latum ad philosophos nostros esset. Sed &
illum, quem nominavi, & ceteros sophistas,
ut e Platone intelligi potest, lulos videmus
a Socrate. is enim percontando atque inter-
rogando elicere solebat eorum opiniones,
quibuscum differebat, ut ad ea, quæ ii re-
spondissent, si quid videretur, diceret. qui
mos cum a posterioribus non esset retentus,
Arcefilas eum revocavit; instituitque, ut ii,
qui se audire vellent, non de se quærerent,
sed ipsi dicerent, quid sentirent. quod cum
dixissent, ille contra. sed qui audiebant,
quoad poterant, defendebant sententiam
suam. Apud ceteros autem philosophos, qui
quæsitum aliquid, tacet. quod quidem jam fit
etiam in Academia. Ubi enim is, qui au-
dire vult, ita dixit, *voluptas mihi videtur
esse summum bonum*; perpetua oratione con-
tra disputatur: ut facile intelligi possit, eos,
qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in ea
sententia esse, sed audire velle contraria.

³ Nos commodius agimus. non enim solum
Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam
cur: ego autem arbitror, quamquam admo-
dum delectatus sum ejus oratione perpetua,
tamen commodius, cum in rebus singulis

infistas, & intelligas, quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi, quod velis, & ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cujusque modi rapiat; nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coerceas.

Omnis autem in quærendo, quæ via quidem & ratione habetur oratio, præscribere primum debet, ut quibusdam in formulis, *Ea res agitur*, ut, inter quos differitur, conveniat, quid sit id, de quo differatur. Hoc positum in Phædro a Platone probavit² Epicurus; sensitque, in omni disputatione id⁴ fieri oportere. sed quod proximum fuit, non vidit. negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur; velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. Quærimus enim finem bonorum: possumusne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui hæc patefactio quasi rerum⁵ opertarum, cum quid quidque sit aperitur, definitio est; qua tu etiam imprudens uterere nonnunquam, nam hunc ipsum sive fi-

nem, five extremum, five ultimum definiebas, id esse, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses; aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modo. Idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet definire, & id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas; de quo omnis hæc quæstio est.

6 Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat; aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, & satis firme conceptam animo atque comprehensam. nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, & in eo nutare; eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quæ vis subiecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet hæc vox voluptatis, [id est, quæ res huic voci subjiçatur].

3 Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipsum, quid sit, quale sit, nesciat. Atqui,

inquam, aut Epicurus, quid si voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, & jucunditate quadam profunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse ubi sit, aut quid sit ullum bonum, præter illud, quod cibo, & potione, & aurium delectatione, & obscena voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non putant ipsum professum; sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium, nominati sunt. Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. omnes enim jucundum motum, quo sensus hilaretur, Græce ἡδονήν,

Latine voluptatem vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, & quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenesne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. Aliud igitur esse censet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat. nam, ut paulo ante docui, augendæ voluptatis finis est, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem. dici enim nihil potest verius. Estne quæso, inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis istud, inquit, posset negare? Eademne, inquam, quæ restincta siti? Immo alio genere. restincta enim sitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in mo-

tu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas? Quid paulo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. sed tu istuc dixisti bene Latine, parum plane. varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur; sed transfertur in multa disparia. varium poema, varia oratio, varii mores, varia fortuna, voluptas etiam varia dici solet, cum percipitur ex multis dissimilibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, intelligo. ista varietas quæ sit, non satis perspicio, quod ais, cum dolere careamus, tum in summa voluptate nos esse; cum autem vescamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, qui faciat varietatem voluptatum; sed non augeri illam non dolendi voluptatem. quam cur voluptatem appelles, nescio. An potest, inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo ⁴ _{II} fit sane nihil melius, inquam (nondum enim id quæro) num propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia? Plane idem,

inquit, & maxima quidem, qua fieri nulla major potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tanquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? invidiosum nomen est, infame, suspectum. Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi si quando dictum est: est autem dictum non parum sæpe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum solēo subirasce. Egone non intelligo, quid sit ἡδονή Græce, Latine voluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui sit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse voluerunt? quod vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut majores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset; sic vos de Pelasgis omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? Ut scias me intelligere, primum idem esse voluptatem di-

co, quod ille ἡδονήν. & quidem sæpe quærimus verbum Latinum par Græco, & quod idem valeat; hic nihil fuit, quod quæreremus. Nullum inveniri potest, quod magis idem declaret Latine, quod Græce ἡδονή, quam declarat voluptas. Huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subjiciunt, lætitiā in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. Nam & ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, lætitiā dicit, eandem, quam ille Cæcilianus, qui omnibus lætitiis lætum esse se narrat. Sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo; vitiosa res, ut Stoici putant, qui eam sic definiunt: *Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui*: non dicitur lætitiā, nec gaudium in corpore. in eo autem voluptas, omnium La-¹⁴tine loquentium more, ponitur, cum percipitur ea, quæ sensum aliquem moveat, jucunditas. hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: *juvare* enim in utroque dicitur, ex eoque *jucundum*; modo intelligas, inter illum, qui dicat,

*Tanta lætitiā auctus sum, ut mihi non
constem;*

& eum, qui,

*Nunc demum mihi animus ardet ;
 quorum alter lætitia gesciat, alter dolore crucietur ; esse illum medium,*

*Quamquam hæc inter nos nuper notitia
 admodum est,*

qui nec lætetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, & eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat.

- 5 Satisne igitur videor vim verborum tenere; an sum etiam nunc vel Græcè loqui, vel Latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, cum Græcè, ut videor, luculenter sciam; sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui *συνεπὸς* perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit; aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit^o, ut non intelligatur oratio; qualis est in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane & aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici; sed de illustri & facili, etiam in vulgus pervagata, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere,

gere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. Si enim ¹⁶ idem dicit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem putat adjungendam eam, quæ sit in motu: (sic enim appellat hanc dulcem, *in motu*; illam nihil dolentis, *in stabilitate*;) quid tendit, cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam sensumque perspexerit, vacuitas doloris & voluptas idem esse videatur? Hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, hæc esse in natura rerum tria? unum, cum in voluptate sumus; alterum, cum in dolore; tertium hoc, in quo nunc quidem sumus? Credo idem vos nec in dolore, nec in voluptate esse: ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolen-

17 tium? Non prorsus, inquit: omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, & ea quidem summa, esse dico. Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non fitiens, & eum, qui illud fitiens bibit?

6 Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio rhetorum solum, non etiam philosophorum fit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici, omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes: rhetoricam palmæ, dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi; quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetior.

18 rem. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem & perspicendi, quid in quaque re fit, scientiam, & judicandi, quale quidque fit, & ratione ac via disputandi; ruit in dicendo, ut

mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ulla arte distinguit; ut hæc ipsa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. Aperiendum est igitur, quid sit voluptas; aliter enim explicari, quod quæritur, non potest. quam si explicavisset, non tam hæsitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter ac jucunde movetur: quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam

Omnes Danaï Mycenenses, Attica pubes, reliquique Græci, qui hoc anapaesto citantur, hoc, non dolere, solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungeret doloris vacuitatem cum voluptate, & duobus ultimis uteretur. Multi enim, & magni philosophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitæ perfectæ prosperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honestatem voluptatem: Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. Idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quæ nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Ari-

stippi vetere sententia. Illi enim inter se dis-
 sentiunt; propterea singulis finibus utuntur;
 &, cum uterque egregie Græce loquatur;
 nec Aristippus, qui voluptatem summum bo-
 num dicit, in voluptate ponit non dolere,
 neque Hieronymus, qui summum bonum
 statuit non dolere, voluptatis nomine unquam
 utitur pro illa indolentia; quippe qui ne in
 expetendis quidem rebus numeret volupta-
 7 tem. Duæ sunt enim res quoque, ne tu ver-
 20 ba solum putes. unum est, sine dolore esse;
 alterum cum voluptate. Vos ex his tam dis-
 similibus rebus non modo nomen unum (nam
 id facilius paterer) sed etiam rem unam ex
 duabus facere conamini; quod fieri nullo
 modo potest. Hic, qui utramque probat,
 ambobus debuit uti, sicut facit re, neque
 tamen dividit verbis. cum enim eam ipsam
 voluptatem, quam eodem nomine omnes ap-
 pellamus, laudat locis plurimis, audet dice-
 re, ne suspicari quidem se ullum bonum se-
 junctum ab illo Aristippeo genere voluptatis;
 atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio
 de summo bono. In alio vero libro, in quo
 breviter comprehensis gravissimis sententiis,
 quasi oracula edidisse sapientiæ dicitur, scri-
 bit his verbis: quæ nota tibi profecto, Tor-

quate, sunt. Quis enim vestrum non edidicit Epicuri *υπολας δόξας*, id est, quasi maxime ratas, quia gravissimæ sint ad beate vivendum breviter enuntiatæ sententiæ? Animadvertite igitur, rectene hanc sententiam interpreter. *Si ea, quæ sunt luxuriosis efficien-²¹tia voluptatum, liberarent eos deorum, & mortis, & doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum; nihil haberemus, quod reprehenderemus: cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id est, aut malum.*

Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, hæc dicit Epicurus? quod mihi quidem vitus est, cum sciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, saneque fidenter, Istitis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videtis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur; nunquam intelligam, quid sentiat; sed plane dicit, quod intelligam. idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde; similiter & si dicat, non reprehendendos paricidas, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen, quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare,

aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cetera cavere²² rent? Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam causam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusque modi voluptates; cum esset præsertim, ut ais, tu, summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus afotos primum ita non religiosos, ut edant de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide,

Mihi sex menses satis sunt vitæ: septimum Orco spondeo.

Jam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de narthecio promant: *Si gravis, brevis: si longus, levis.* unum nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates habere. Quid ergo attinet dicere, *Nihil*²³ *haberem, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberent?* hoc est dicere, *non reprehenderem afotos, si non essent afoi.* isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. Hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendendam non putat. & hercule, Torquate, ut verum loquamur, si voluptas summum bonum est, rectissime non putat:

nolim enim mihi fingere aſotos, ut ſoletis, qui in menſam vomant, & qui de conviviiſ auferantur, crudique poſtridie ſe ruruſ in- gurgitent: qui ſolem, ut ajuſt, nec occi- dentem unquam viderint, nec orientem: qui, conſumtiſ patrimoniis, egeant: nemo no- ſtrum iſtius generis aſotos jucunde putat vi- vere. Mundos, elegantes, optimis cocis, pi- ſtoribus, piſcatu, aucupio, venatione, hiſ omnibus exquisitiſ, vitantes cruditatem; qui- bus vinum deſuſum e pleno ſit; hir, ſiphon, ut ait Luciliuſ, cui nihil demſit; nix & ſac- culuſ abſtulerit nil; adhibenteſ ludoſ, & quæ ſequuntur illa; quibus detractiſ, clamat Epi- curuſ ſe nescire, quid ſit bonum: adſint etiam formoſi pueri, qui miniſtrent: reſpondeat hiſ veſtiſ, argentum, Corinthium, locuſ ipſe, ædificiuſ. Hoſ ego aſotoſ bene qui-²⁴ dem vivere, aut beate nunquam dixerim. ex quo efficitur, non ut voluptaſ ne ſit volu- ptas, ſed ut voluptaſ non ſit ſummum bo- num. Nec ille, qui Diogenem Stoicum ado- leſcens, poſt autem Panaetium audierat, Laeliuſ, eo dictuſ eſt ſapienſ, quod non in- telligeret, quid ſuaviſſimuſ eſſet: (nec enim ſequitur, ut cui cor ſapiat, ei non ſapiat pa- laſtum) ſed quia parvi id duceret.

*O lapathe, ut jactare necesse est, cognitus
cui sis.*

*In quo Laeliu' clamores sophos ille solebat
Edere, compellans gurias ex ordine no-
stros.*

**Præclare Laëlius, & recte sophos, illudque
vere:**

*O Publi, o gurges, Galloni, es homo
miser, inquit:*

*Coenasti in vita nunquam bene, cum omnia
in ista*

*Consumis squilla, atque acipensere cum
decumano.*

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil po-
nens, negat eum bene coenare, qui omnia
ponat in voluptate; & tamen non negat li-
benter unquam coenasse Gallonium (menti-
retur enim) sed bene. Ita graviter & seve-
re voluptatem secernit a bono. ex quo illud
efficitur, qui bene coenent, omnes libenter
coenare; qui libenter, non continuo bene.
23 semper Laelius bene. Quid bene? dicit Lu-
cilius, *costo, condito. sed cedo caput coenae:
sermone bono. quid ex eo? si quaerit, libenter.*
veniebat enim ad coenam, ut animo quieto
fatiaret desideria naturæ. Recte ergo is ne-
gat, unquam bene coenasse Gallonium; re-

ste, miserum: cum præsertim in eo omne studium consumeret; quem libenter coenasse nemo negat. Cur igitur non bene? Quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro, male, prave, nequiter, turpiter coenabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii Laelius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret. Semovenda est igitur voluptas, non solum ⁹ ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat ²⁶ frugaliter. Possumusne igitur in vita summum bonum dicere, cum id ne in coena quidem posse videamur?

Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupiditatum? naturales & necessarias: naturales, non necessarias: nec naturales, nec necessarias? Primum divisit ineleganter. duo enim genera quæ erant, fecit tria. hoc est non dividere, sed frangere rem. qui si diceret cupiditatum esse duo genera, naturales & inanes: naturalium quoque item duo, necessarias & non necessarias; confecta res esset. qui hæc didicerunt, quæ ille contemnit, sic solent. vitiosum est enim in dividendo, partem in genere numerare. Sed ²⁷ hoc sane concedamus, contemnit enim disse-

rendi elegantiam: confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. Et quidem illud ipsum non nimium probo (& tamen patior) philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? tollenda est atque extrahenda radicitus. Quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo & avarus erit, sed finite: & adulter, verum habebit modum: & luxuriosus eodem modo, Qualis ista philosophia est, quæ non interitum afferat pravitate, sed sit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo; elegantiam desidero. appellet hæc desideria naturæ: cupiditatis nomen servet alio, ut, cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis loquetur, 28 eam tanquam capitis accuset. Sed hæc quidem liberius ab eo dicuntur & sæpius; quod equidem non reprehendo. est enim tanti philosophi tamque nobilis, audacter sua decreta defendere.

Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe

fit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis; quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, ²⁹ si non dolere voluptas sit summa, non esse in voluptate, dolor sit maximus? cur id non ita fit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio. Hoc vero non vi- IO dere, maximo argumento est, esse voluptatem illam; qua sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum. eam autem ita persequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cetera addit, quæ si appelles, honos præfandus sit. Hoc igitur, quod solum bonum severus & gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus. Quam hæc sunt contraria! Hic si definire, ³⁰ vel dividere didicisset, si loquendi vim, si

denique consuetudinem verborum teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. nunc vides, quid faciat. quam nemo unquam voluptatem appellavit, & hanc in motu voluptatem, quæ duo sunt, unum facit. sic enim has suaves & quasi dulces voluptates appellat. interdum ita extenuat, ut M'. Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea sit bonum, neget sed posse ne suspicari quidem. quæ jam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate & timore. Hoc loco discipulos quærere videtur, ut, qui a soti esse velint, philosophi ante fiant.

A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est, gaudet voluptate, & eam appetit, ut bonum; aspernatur dolorem, ut malum. De malis autem & bonis, ab iis animalibus, quæ nondum depravata sint, ait optime judicari. Hæc & tu ita posuisti, & verba vestra sunt. Quam multa vitiosa? summum enim bonum & malum vagiens puer ultra voluptate dijudicabit, stante, an mo-

vente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro
 loqui discimus. Si stante, hoc natura videli-
 cet vult, salvam esse se, quod concedimus:
 si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis
 voluptas erit, quæ prætermittenda sit. & si-
 mul non proficiscitur animal illud modo na-
 tum a summa voluptate; quæ est a te posita
 in non dolendo. Nec tamen argumentum³²
 hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a
 bestiis, quæ putat esse specula naturæ, ut
 diceret, ab his, duce natura, hanc volu-
 ptatem expeti nihil dolendi. Neque enim hæc
 movere potest appetitum animi: nec ullum
 habet ictum, quo pellat animum status hic
 non dolendi. itaque in hoc eodem peccat
 Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet
 sensum voluptate. itaque Epicurus semper
 hoc utitur, ut probet voluptatem natura
 expeti; quod ea voluptas, quæ in motu sit,
 & parvos ad se alliciat & bestias; non illa
 stabilis, in qua tantum inest nihil dolere.
 Qui igitur convenit, ab alia voluptate dice-³³
 re naturam proficisci, in alia summum bo-
 num ponere? Bestiarum vero nullum judi-^{II}
 cium puto. quamvis enim depravatæ non
 sint, pravæ tamen esse possunt. Ut bacillum
 aliud est inflexum & incurvatum de indu-

stria, aliud ita natum: sic ferarum natura non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. Nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem; sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, & seipsum & omnes partes suas diligit; duasque, quæ maximæ sunt, in primis amplectitur, animum & corpus; deinde utriusque partes. Nam sunt & in animo præcipua quædam, & in corpore; quæ cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quæ prima data sunt natura, appetat, ³⁴ asperneturque contraria. In his primis naturalibus voluptas insit, nec ne, magna quæstio est. nihil vero putare esse, præter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valetudinem, summæ mihi videtur inscitæ. Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum & malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paulo ante dixi. Ergo nata est sententia veterum Academicorum & Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita, frui primis a natura datis. Calli-

pho ad virtutem nihil adjunxit, nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis, consentire naturæ; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura evenirent, eligentem ea, quæ essent secundum naturam, rejicientemque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi vel Epicuri; alter Hieronymi; Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, in honestate. nam Pyrrho, Aristo, Herillus jam diu abjecti. reliqui sibi constituerunt, ut extrema cum initiis convenirent; ut Aristippo voluptas, Hieronymo doloris vacuitas, Carneadi frui principiis naturalibus, 12 esset extremum. Epicurus autem cum in prima commendatione voluptatem dixisset; si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: si eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam, non Aristippi, in prima commendatione poneret.

36 Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem bonum esse; dolorem malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. privatarum litium iudices sumus. nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri iudicii. in quo frustra iudices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, *Si quid mei iudicii est.* Si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum. Quid iudicatur sensibus? dulce, amarum: lene, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum.

37 Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibita primum divinarum humanarumque rerum scientia, quæ potest appellari rite sapientia; deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites & ministras esse voluisti; quarum adeo omnium sententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quærimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. De vacuitate

38 doloris eadem sententia erit. Rejicietur enim Carneades: nec ulla de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. Ita relinquet

duas,

duas, de quibus etiam atque etiam consideret. Aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum; nihil malum, nisi turpe: cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturæ & totius perfectione vitæ locupletatam videbit. quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas verborumne sit controversia.

Hujus ego nunc auctoritatem sequens ¹³
idem faciam. quantum enim potero, minuas ³⁹
contentiones; omnesque simplices sententias
eorum, in quibus nulla inest virtutis adjun-
ctio, omnino a philosophia semoveendas pu-
tabo: primum Aristippi, Cyrenaicorumque
omnium; quos non est veritum, in ea volu-
ptate, quæ maxime dulcedine sensum move-
ret, summum bonum ponere, contemnentes
istam vacuitatem doloris. Hi non viderunt, ut ⁴⁰
ad cursum equum, ad arandum bovem, ad in-
dagandum canem; sic hominem ad duas res,
ut ait Aristoteles, ad intelligendum & ad agen-
dum esse natum, quasi mortalem deum: con-
traque, ut tardam aliquam & languidam

41 pecudem, ad pastum & ad procreandi voluptatem, sic hoc divinum animal ortum esse voluerunt. quo nihil mihi videtur absurdus. Atque hæc contra Aristippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit; quam omnes unam appellamus voluptatem. Aliter autem vobis placet. Sed ille, ut dixi, vitiose. nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut fruere voluptatibus. Nec vero audiendus Hieronymus; cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium sæpe dicitis, nihil dolere. non enim, si malum dolor est, carere eo malo satis est ad bene vivendum. Hoc dixerit potius Ennius:

Nimum boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni judicemus: nec eam cessando, five gaudentem, ut Aristippus, five non dolentem, ut hic; sed agendo aliquid, considerandove quæramus. Quæ possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici, quod is non tam, ut probaret, protulit, quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem ejusmo-

di est, ut additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, & expleturum cumulatam vitam beatam; de quo omnis hæc quaestio est. Nam qui ad virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit; vel vacuitatem doloris, quæ etiam si malo caret, tamen non est summum bonum; accessione utuntur non ita probabili, nec tamen, cur id tam parce, tamque restricte faciant, intelligo. Quasi enim emendandum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam omnia quæ prima natura approbavisset, [ea cum voluptate conjungerent.] Quæ cum Aristoni & Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime⁴³ valere & gravissime ægrotare, nihil prorsus dicerent interesse, recte jam pridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione exspoliarent, nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur; virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit; sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit, itaque hic ipse jam pridem

est rejectus. post enim Chrysippum non sa-
 14 ne est disputatum. Restatis igitur vos. nam
 cum Academicis incerta luctatio est; qui
 nihil affirmant, &, quasi desperata cognitio-
 ne certi, id sequi volunt, quodcunque veri-
 44 simile videatur. Cum Epicuro autem hoc
 est plus negotii, quod e duplici genere vo-
 luptatis conjunctus est; quodque & ipse, &
 amici ejus, & multi postea defensores ejus
 sententiæ fuerunt: & nescio, quomodo is,
 qui auctoritatem minimam habet, maximam
 vim, populus cum illis facit. quos nisi ar-
 guimus, omnis virtus, omne decus, omnis
 vera laus deferenda est. Ita ceterorum sen-
 tentiis semotis, relinquitur non mihi cum
 Torquato, sed virtuti cum voluptate certa-
 tio: quam quidem certationem, homo &
 acutus & diligens, Chrysippus, non contem-
 nit, totumque discrimen summi boni in ea-
 dem comparatione positum putat. Ego au-
 tem existimo, si honestum aliquid ostendero,
 quod sit ipsum vi sua propter seque expe-
 tendum, jacere vestra omnia. Itaque eo, qua-
 le sit breviter, ut tempus postulat, constitu-
 to, accedam ad omnia tua, Torquate; nisi
 memoria forte defecerit.

45 Honestum igitur id intelligimus, quod

tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis præmiis fructibusque, per se ipsum possit jure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quamquam aliquantum potest,) quam communi omnium judicio, & optimi cujusque studiis atque factis; qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. Homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habeant a natura datam, mentemque & acrem, & vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, & ut ita dicam, sagacem: quæ & causas rerum, & consecutiones videat, & similitudines transferat, & disjuncta conjungat, & cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. Eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, & sermone, & usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum ac suorum serpat longius, & se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, *non sibi se solū natum meminerit, sed patriæ, sed suis, ut*

46 perexigua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in caelo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam & excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invi-

47 ctum. Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, & in eadem pulchritudine, & aptum ex illis tribus; in quo inest ordo & moderatio. cujus similitudine perspecta in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. Nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, & temeritatem reformidat, & non audet cuiquam aut dicto protervo aut facto nocere; vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

15 Habes undique expletam & perfectam,

Torquate, formam honestatis; quæ tota his⁴⁸
quatuor virtutibus, quæ a te quoque com-
memoratæ sunt, continetur. Hanc se tuus
Epicurus omnino ignorare dicit, quam aut
qualem esse velint, qui honestate summum
bonum mesiantur. si enim ad honestatem
omnia referantur, neque in ea voluptatem
dicant inesse; ait, eos inani voce sonare (his
enim ipsis verbis utitur) neque intelligere,
neque videre, sub hac voce honestatis quæ
fit subjicienda sententia. Ut enim consuetu-
do loquitur, id solum dicitur honestum,
quod est populari fama gloriosum: quod,
inquit, quamquam voluptatibus quibusdam
est sæpe jucundius, tamen expetitur propter
voluptatem. Videsne quam sit magna dif-⁴⁹
fensio? philosophus nobilis, a quo non so-
lum Græcia & Italia, sed etiam omnis bar-
baria commota est, honestum quid sit, si id
non est in voluptate, negat se intelligere:
nisi forte illud, quod multitudinis rumore
laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse
sæpe judico: &, si quando turpe non sit,
tamen non esse non turpe, cum id a multi-
tudine laudetur. quod si sit ipsum per se re-
ctum atque laudabile, non ob eam causam
tamen illud dici honestum esse, quia laude-

tur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile. Itaque idem natura victus, cui obfisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paulo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam honeste. Quid nunc, ³⁰ *honeste*, dicitur? idemne, quod *jucunde*? ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. an nisi populari fama? sine ea igitur jucunde negat posse vivi? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honestum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure laudari. Nam si propter voluptatem; quæ est ista laus, quæ possit e macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo loco habeat, ut sine ea jucunde neget posse vivi, illud honestum, quod popolare sit, sentiat, & sine eo jucunde neget vivi posse; aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua natura **16** laudabile. Itaque, Torquate, cum diceres, ³¹ clamare Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste, & sapienter, & juste viveretur, tu ipse mihi gloriari videbare. Tanta vis ine-

rat in verbis, propter earum rerum, quæ significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres; ut nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem & justitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? Istorum enim verborum amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, sapientiæ, justitiæ, temperantiæ, præstantissimis ingeniis homines se ad philosophiæ studium contulerunt.

Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur! Cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? Quicum in tenebris. Hoc dictum in una re, latissime patet; ut in omnibus factis, re, non teste moveamur.

Sunt enim levia & perinfirma, quæ dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciarum, tum etiam poenæ timore; qua aut afficiantur, aut semper sint in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet

timidum aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, sine
 34 ullo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, cum prætor quæstionem inter ficarios exerceret, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, *Vellentne de ea re quaeri*. quo plebiscito decreta a senatu est consuli quæstio Cn. Cæpioni. Profectus in exilium Tubulus statim, nec respondere ausus. erat enim
 17 res aperta. Non igitur de improbo, sed callide improbo quærimus, (qualis Q. Pompejus in foedere Numantino infitiando fuit,) nec vero omnia timente, sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus & tectus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est
 35 enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, cum is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gal-

lo; cujus in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveniret. id Sextilius factum negabat. poterat autem impune. quis enim redargueret? nemo nostrum credebat; eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogasse scripisset, quod debuisset rogare. Addebat etiam, se in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed & multi amplissimi viri; quorum nemo censuit plus filiae dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem; unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta & recta emolumentis omnibus & commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? Nihil minus: contraque, illa hereditate dives; ob eamque rem lætus. magni enim æstimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam: quæ quidem vel cum periculo est quærenda vobis, est enim effectrix multarum & magnarum voluptatum. Ut igitur illis, qui, 56
recta & honesta quæ sunt, ea statuunt per

se expetenda, adeunda sunt quævis pericula decoris honestatisque causa; sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt; ut adipiscantur magnas voluptates. Si magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia voluptates pariantur plurimæ, idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adit periculorum? ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, cum causa, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse poterit; gaudebit. deprehensus, omnem poenam contemnet. erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exilium, ad ipsum etiam dolorem. quem quidem vos, cum improbis poenam proponitis, impatibilem facitis; cum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem: ut M. Crassus fuit, qui tamen solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pompejus, cui recte facienti gratia est habenda; esse enim quamvis vel-

let justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuste fieri possant, quæ nemo possit reprehendere? Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas suæ filiæ, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit; quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet: ut Sex. Peducæus, Sex. filius, is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem & humanitatis & probitatis suæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus & justissimus, cum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quæro, (quoniam idem tu certe fecisses,) nonne intelligis, eo majorem vim esse naturæ, quod ipsi vos, quia omnia ad vestrum commodum, & ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere? Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, & velle aliquem imprudentem super eam assidere, cujus mors tibi emolumentum factura sit: improbe fe-

ceris, nisi monueris, ne affideat: sed in pu-
ne tamen; scisse enim te quis coarguere
possit? Sed nimis multa. perspicuum est enim,
nisi æquitas, fides, justitia proficiantur a
natura, & si omnia hæc ad utilitatem refe-
rantur, virum bonum non posse reperiri:
60 deque his rebus satis multa in nostris de
Republica libris sunt dicta a Laelio. Trans-

19 fer idem ad modestiam, vel temperantiam,
quæ est moderatio cupiditatum, rationi obe-
diens. Satisne ergo pudori consulat, si quis
sine teste libidini pareat? an est aliquid per
se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comite-
tur infamia? Quid fortes viri? voluptatum-
ne calculis subductis prælium ineunt, san-
guinem pro patria profundunt; an quodam
animi ardore atque impetu concitati? Utrum
tandem censes, Torquate, Imperiosum il-
lum, si nostra verba audiret, tuamne de se
orationem libentius auditorum fuisse, an
meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse
sua causa, omniaque reipublicæ, tu contra
nihil, nisi sua? Si vero id etiam explanare
velles, apertiusque diceres, nihil eum fe-
cisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum
61 tandem laturum fuisse existimes? Esto: fe-
cerit, si ita vis, Torquatus propter suas uti-

litates. (malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præsertim viro:) num etiam ejus collega P. Decius, princeps in ea familia consulatus, cum se devovebat, & equo admissio in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? Nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prælio, seque e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisset. Contineo me ab exem-⁶²plis. Græcis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, si nostros colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. sed dies me deficient: &, ut A. Varius, qui est habitus judex durior, dicere confessori solebat, cum, datis testibus, alii tamen citarentur, Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit; sic a me satis datum est testium. Quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptasne indu-

xit, ut adolescentulus eriperes P. Sullæ consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses fortissimum virum; qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius, quam ipsis nobis consuluerimus.

- 63 At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera parte ponebas cumulatam aliquam plurimis & maximis voluptatibus, nullo nec præsentis, nec futuro dolore; ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec sperata voluptate; & quærebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem? L. Thorius Balbus fuit, Lanuvinus, quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. erat & cupidus voluptatum, & cujusvis generis ejus intelligens, & copiosus: ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria sacrificia & fana contemneret: ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed sua satietate, habebat tamen

men rationem valetudinis: utebatur iis exercitationibus, ut ad coenam & esuriens & fitiens veniret: eo cibo, qui & suavissimus esset, & idem facillimus ad concoquendum: vino, & ad voluptatem, & ne noceret. cetera illa adhibebat, quibus demtis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. Aberrat omnis dolor: qui si adesset, nec molliter ferret; & tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. color egregius, integra valetudo, summa gratia, vita denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vero ⁶⁵ beatum: ratio quidem vestra sic cogit. At ego, huic quem anteponam, non audeo dicere: dicet pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum antepone: quem quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, propter fidem, quam dederat hosti, ex patria Carthaginem revertisset, tum ipsum, cum vigiliis & fame cruciaretur, clamat virtus beatiorum fuisse, quam potantem in rosa Thonium. Bella magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen sua illa superiora, tam magna, neque tam præclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis

videtur audientibus, illi perpetenti erat voluptarius. Non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed sæpe etiam tristes firmitate & constantia sunt beati. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. Hic dolor populi Romani, duce & auctore Bruto, causa civitati libertatis fuit; ob ejusque mulieris memoriam primo anno & vir, & pater ejus, consul est factus. — Tenuis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam sua manu occidit, potius, quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur. Aut hæc tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quæ ista causa est voluptatis, quæ nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? Ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent; sic in vestris disputationibus historia muta est. Nunquam audivi in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari; qui in ore

sunt ceterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, suppeditabit nobis Atticus noster de thesauris suis, quos & quantos viros [habere testium sat est.] Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista loqui? Sint ista Græcorum. quamquam ab his philosophiam & omnes ingenuas disciplinas habemus. sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis. Pugnant Stoici cum Peripateticis. alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. alteri, plurimum se, & longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen & in corpore, & extra, esse quædam bona. Et certamen honestum, & disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. At cum tuis cum differas, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro sæpissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, & tuas cogitationes, & studia perspexeris: pudebit te, inquam, illius tabulæ, quam Cleanthes, sane commode, verbis pingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pul-

cherrimo vestitu & ornatu regali, in folio sedentem: præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, & eam tantum ad aurem admone-
rent, (si modo id pictura intelligi posset,) ut caveret, ne quid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, sic natæ sumus, ut tibi serviremus; aliud negotii nihil habemus.

22 At negat Epicurus (hoc enim vestrum
70 lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere: quasi ego id currem, quid ille ajat, aut neget. Illud quaero, quid ei, qui in voluptate summum bonum ponat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, cur Postumius, cur Chius, cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vixerit? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. his enim rebus detractis, negat se reperire in asotorum vita quod
71 reprehendat. Non igitur potestis, voluptate

omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. Nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinere se ab injuria. nosti credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem - - -

Cave quidquam putes esse verius. nec enim, dum metuit, justus est; & certe, si metuere destiterit, non erit. Non metuet autem, si celare poterit, si opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro vera certa que justitia, simulationem nobis justitiæ traditis; præcipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quæ dici eadem de ceteris vir-⁷²tutibus possunt; quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tanquam in aqua, ponitis. Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, & familia vestra, & nomine. & hercule mihi vir optimus nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos; cujus quantum studium & quam insigne fuerit erga me tem-

poribus illis, quæ nota sunt omnibus, scire
 necesse est utrumque vestrum. quæ mihi ip-
 si, qui volo & esse & haberi gratus, grata
 non essent, nisi eum perspicerem mea causa
 mihi amicam fuisse, non sua: nisi hoc di-
 cis, sua, quod interest omnium recte face-
 re. Si id dicis, vicimus. id enim volumus,
 id contendimus, ut officii fructus sit ipsum
 73 officium. Hoc ille tuus non vult, omnibus-
 que ex rebus voluptatem, quasi mercedem,
 exigit. sed ad illum redeo. Si voluptatis
 causa cum Gallo apud Anienem depugnavit
 provocatus, & ex ejus spoliis sibi & tor-
 quem & cognomen induit, ullam aliam ob-
 causam, nisi quod ei talia facta digna viro
 videbantur; fortem non puto. Jam si pu-
 dor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo,
 temperantia, poenæ aut infamiæ metu coer-
 cebuntur, non sanctitate sua se tuebuntur;
 quo adulterium, quo stuprum, quo libido
 non se proripiet ac projiciet, aut occulta-
 tione proposita, aut impunitate, aut licen-
 tia?

74 Quid? illud, Torquate, quale tandem
 videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quæ
 facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo re-
 feras, cujus rei causa perficere, quæ cona-

ris, velis, quod optimum denique in vita
judices, non audere in conventu dicere? Quid
enim mereri velis jam, cum magistratum inie-
ris, & in concionem adscenderis, (est enim
tibi edicendum, quæ sis observaturus in ju-
re dicendo: & fortasse etiam, si tibi erit vi-
sum, aliquid de majoribus tuis, & de te ip-
so dices, more majorum) quid merearis igi-
tur, ut te dicas in eo magistratu omnia vo-
luptatis causa facturum esse? teque nihil
fecisse in vita, nisi voluptatis causa? An
me, inquis, tam amentem putas, ut apud
imperitos isto modo loquar? At tu eadem
ista dic in judicio, aut, si coronam times, dic
in senatu. nunquam facies. cur, nisi quod
turpis est oratio? Mene ergo & Triarium,
dignos existimas, apud quos turpiter loqua-
re? Verum, esto. Verbum ipsum volupta- 23
tis non habet dignitatem; nec nos fortasse 75
intelligimus. hoc enim identidem dicitis, non
intelligere nos, voluptatem quam dicatis. rem
videlicet difficilem & obscuram. Individua
cum dicitis, & intermundia, quæ nec sunt
ulla, nec possunt esse, intelligimus: volu-
ptas, quæ passeribus nota est omnibus, a no-
bis intelligi non potest? Quid, si efficio, ut
fateare, me non modo, quid sit voluptas,

scire, (est enim jucundus motus in sensu,) sed etiam, quid eam tu velis esse? tu enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi; & nomen imponis, in motu ut sit, & faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit; eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eam-
 76 que stabilem appellas. Sit sane ista voluptas. dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas. si ne hoc quidem satis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia & in isto magistratu, & in omni vita, utilitatis tuæ causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consularatus ejus, qui tibi paratissimus est, futuram putes? Eamne rationem sequare, qua tecum ipse & cum tuis utare, profiteri autem & in medium proferre non audeas? At vero illa, qui Peripatetici, quæ Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt, in judiciis, in senatu, officium, aequitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republica, mori pro
 77 patria. Hæc cum loqueris, nos barones stupemus; tu videlicet tecum ipse rides. nam inter ista tam magnifica verba tamque præ-

clara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis, quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant; sed ne hæc quidem stabilis, quam, præter vos, nemo appellat voluptatem. Vide, ne non ²⁴ debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incesum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, & ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur? Vide, quæso, rectumne sit. mihi quidem eæ veræ videntur opiniones, quæ honestæ, quæ laudabiles, quæ gloriosæ, quæ in senatu, quæ apud populum, quæ in omni coetu concilioque proferendæ sint; ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

Amicitia vero locus ubi esse potest, aut ⁷⁸ quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid autem est amare, e quo nomen ductum amicitia est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. esse enim, nisi eris,

non potes. qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non, subducta utilitatis ratione, effici solet, sed ipsum a se oritur; & sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas; & si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit sæpe) defecerit? relinquesne? quæ ista amicitia est? retinebis? qui convenit? quid enim de amicitia statueris, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques amicum; tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet, sed jacturæ rei familiaris erunt faciundæ, labores suscipiendi, adeundum vitæ periculum; ne tum quidem te respicies, & cogitabis sibi quemque natum esse & suis voluptatibus? vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno? aut Pylades cum sis, dices te esse Orestem, ut moriari pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? & si id non probares,

quo minus ambo una necaremini, non pre-
 carere? Faceres tu quidem, Torquate, hæc 25
 omnia. nihil enim arbitror magna laude di- 80
 gnum, quod te prætermiffurum credam aut
 mortis aut doloris metu. Non quæritur au-
 tem, quid naturæ tuæ consentaneum fit, fed
 quid disciplinæ. ratio ifta, quam defendis;
 præcepta, quæ didicifti, quæ probas, fundi-
 tus evertunt amicitiam: quamvis eam Epi-
 curus, ut facit, in cœlum efferat laudibus.
 At coluit ipfe amicitias. Quafi quis illum
 neget & bonum virum, & comem, & hu-
 manum fuiffe. de ingenio ejus in his difpu-
 tationibus, non de moribus quæritur. Sit
 ifta in Græcorum levitate perversitas, qui
 maledictis infectantur eos, a quibus de ve-
 ritate diffentiunt. Sed quamvis comis in
 amicitis tuendis fuerit, tamen, fi hæc vera
 funt, (nihil enim affirmo,) non fatis acu-
 tus fuit. At multis fe probavit; & quidem 81
 jure fortaffe: fed tamen non graviffimum
 eft testimonium multitudinis. in omni enim
 arte, vel ftudio, vel quavis fcientia, ut in
 ipfa virtute, optimum quidque rariffimum.
 Ac mihi quidem, quod & ipfe bonus vir
 fuit, & multi Epicurei fuerunt, & hodie
 funt, & in amicitis fideles, & in omni vita

constantes, & graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur major vis honestatis, & minor voluptatis. ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio. atque ut ceteri existimantur dicere melius, quam facere; sic hi mihi videntur facere melius, quam dicere. Sed hæc nihil sane ad rem. illa videamus, quæ a te de amicitia dicta sunt. e quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem colendam esse, quod sine ea tuto & sine metu vivi non posset, nec jucunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum ab ipso illo, quod sciam: primo utilitatis causa amicum expeti: cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se, etiam ommissa spe voluptatis. Hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant. mihi enim satis est, ipsis non satis. nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla expectata nec quaesita voluptate. Posuisti etiam, dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapientes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id & fieri posse,

& sæpe esse factum, & ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc foedus facere si potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modestiam, virtutes omnes per se ipsas gratis diligant. At vero si fructibus, & emolumentis, & utilitatibus amicitias colemus, si nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi sua, ex se & propter se expetendam; dubium est, quin fundos & insulas amicis anteponamus? Li. 84
cet hic rursus ea commemorare, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiae dicta sunt; non quæro, quid dicat, sed quid convenienter possit rationi & sententiæ suæ dicere. Utilitatis causa amicitia est quæsitæ. num igitur utiliore tibi hunc Triarium putas esse posse, quam tua sint Puteolis granaria? collige omnia, quæ soletis: præsidium amicorum. Satis est tibi in te, satis in legibus, satis & in mediocribus amicitiiis præsidii: jam contemni non poteris. odium autem & invidiam facile vitabis. ad eas enim res ab Epicuro præcepta dantur. & tamen tantis vectigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia præclare & tuebere, & munies. At quicum joca, seria, ut dicitur, qui- 85

cum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summam familiaritatem prædiorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. perfecto enim & concluso, neque virtutibus, neque amicitis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur; nihil præterea magnopere dicendum. Attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

86 Quoniam igitur omnis summa philosophiæ ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitur, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. Nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Quis enim con-

fidit semper sibi illud stabile & firmum permanens, quod fragile & caducum sit? Qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. Beatus autem esse in maximarum rerum timore nemo potest.

Nemo igitur esse beatus potest. neque^{87.} enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata dici solet; neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta atque absoluta; nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser. Qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ, sapientia; neque expectat ultimum tempus ætatis: quod Croeso scribit Herodotus præceptum a Solone. At enim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diurnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam, si illa sit sempiterna. Hæc^{88.} dicuntur inconstantissime. cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere,

perfici beatam vitam perfectione virtutis. negat enim summo bono, afferre incrementum diem. Qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit, voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus: voluptatem non optabiliorem diurnitas facit? Quid est igitur; cur ita semper deum appellet Epicurus *beatum & æternum*? Demta enim æternitate nihilo beator Jupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. At enim hic etiam dolore. At eum nihili facit. ait enim se, si uratur, *Quam hoc*
 89 *suave!* dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si æternitate non vincitur? in quo quid est boni præter summam voluptatem, & eam sempiternam? Quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquere? in voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit quod & in corpore) fitum est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest præstare sapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad
 volu-

voluptatem. Totum autem id externum; & quod externum, id in casu est. Ita fit beatæ vitæ domina fortuna: quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti.*

Age, inquires, ista parva sunt. *sapientem* 28
locupletat ipsa natura; cujus divitias Epicu-90
 rus parabiles esse docuit. Hæc bene dicuntur; nec ego repugno; sed inter sese ipsa pugnant. Negat enim tenuissimo victu, id est, contentissimis escis & potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beatè vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret; idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, *cibi condimentum esse famem, potionis sitim.* Sed qui, ad voluptatem omnia referens, vivit, ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio. nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo. Naturales 91
 divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. certe, nisi voluptatem tantæstimaretis. *Non minor, inquit, voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis.* Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. Qui enim vo-

luptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menæ antepone. Cui vero in voluptate summum bonum est, huic omnia sensu, non ratione, sunt judicanda; eaque dicenda optima, quæ sint suavissima.

- 92 Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest: fit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Perfas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur: fit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. Ipse enim Metrodorus, pæne alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit, & sit exploratum, ita futurum.* An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus, non dico ad annum, sed ad vesperam? dolor igitur, id est, summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. jam enim adesse poterit. Qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris.
- 93 Jam ipsum absurdum, maximum malum negli-

gi. sed quæ tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. Primum, quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide ne etiam menses. nisi forte eum dicis, qui simulatque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallet levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi; nec vero semel, nec ad breve tempus, sed & sæpe plane, & diu. quos ille, dii immortales! cum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat: tantummodo laboriosus videbatur. at miser, si in vitiosa & flagitiosa vita afflueret voluptatibus. Quod ²⁹ autem magnum dolorem brevem, longin- ⁹⁴ quum levem esse dicitis; id non intelligo, quale sit. video enim & magnos & eosdem bene longinquos dolores: quorum alia toleratio est verior; qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quædam præcepta sunt, ac pæne leges, quæ effeminari virum vetant in dolore. quamobrem turpe putandum est, non dico dolere (nam id quidem est interdum necesse)

sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetæo funestare:

*Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus
Resonando mutum, flebiles voces refert.*

Huic Epicurus comparet se, si potest:

*Cui viperino morsu venæ viscerum
Veneno imbutæ taetros cruciatus cient.*

Sit Epicurus Philocteta: *Si gravis dolor,*
95 *brevis.* At jam decimum annum in spelunca jacet. *Si longus, levis.* dat enim interval-
la & relaxat. Primum non sæpe: deinde
quæ est ista relaxatio, cum & præteriti doloris memoria recens est; & futuri atque
impendentis torquet timor? Moriatur, inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud,
Plus semper voluptatis? si enim ita est; vide ne facinus facias, cum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari, dolore frangi, succumbere. nam ista vestra, *Si gravis, brevis; si longus, levis,* dictata sunt. virtutis, magnitudinis animi, patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet. Audi, ne longe abeam, moriens
30
96 quid dicat Epicurus; & intellige, facta ejus cum dictis discrepare. EPICURUS HERMACHO S. *Cum ageremus, inquit, vitæ beatum & eundem supremum diem, scribeba-*

mus haec, tanti autem morbi aderant vesicae & viscerum, ut nihil ad eorum magnitudinem posset accedere. Ecce miserum hominem, si dolor summum malum est. dici aliter non potest. sed audiamus ipsum: Compensabatur tamen, inquit, cum his omnibus animi laetitia, quam capiebam memoria rationum inventorumque nostrorum. sed tu, ut dignum est tua erga me & erga philosophiam voluntate, ab adolescentulo suscepta, fac ut Metrodori tueare liberos. Non ego jam Epaminondæ, 97 non Leonidæ mortem hujus morti antepono: quorum alter cum vicisset Lacedæmonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere examinari se videret; ut primum dispexit, quæsit, salvusne esset clypeus? cum salvum esse flentes sui respondissent; rogavit, essentne fusi hostes? cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, qua erat transfixus, hastam. ita multo sanguine profuso in lætitia & in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Præclaræ mortes sunt imperatoriæ. philosophi autem in suis lectulis plerumque mo-

98 riuntur. Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus. *Compensabatur*, inquit, *cum summis doloribus laetitia*. Audio equidem philosophi vocem, Epicure. sed, quid tibi dicendum sit, oblitus es. primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta & inventa, gaudere non potes. nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. Est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus; nec dolere. *Praeteritis*, inquit, *gaudeo*. Quibusnam praeteritis? si ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. Si autem ad animum; falsum est, quod negas animi ullum esse gaudium, 99 quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid ex isto tuo egregio officio & tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

31 Huc & illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac praecleara epistola scriptum ab Epicuro congruens & conveniens decretis ejus reperietis. ita redarguitur ipse a sese, veneuntque scripta ejus probitate ipsius ac moribus. nam ista commendatio puerorum,

memoria & caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitata voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam. Quod enim testimonium majus quaerimus, quae honesta & recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut ¹⁰⁰ epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum: (quamquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congruebat:) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia iudico discrepare. Scripsit enim, & multis saepe verbis, & breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere. quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu; quod autem sine sensu sit, id nihil omnino ad nos pertinere.* Hoc ipsum elegantius poni meliusque potuit. nam quod ita positum est, quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelli- ¹⁰¹ go, quid velit. quaero autem, quid sit, quod cum dissolutione, id est, morte, sensus omnis extinguatur; & cum reliqui nihil sit omni-

no, quod pertineat ad nos; tam accurate tamque diligenter caveat & fanciat, ut *Amynomachus* & *Timocrates*, heredes sui, de *Hermachi* sententia dent, quod satis sit, ad diem agendum natalem suum quotannis, mense *Gamelione*: itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunae, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint, ut & sui & *Metrodo-*
 102 *ri* memoria colatur. Hæc ego non possum dicere, non esse hominis & belli & humani; sapientis vero nullo modo, physici præferim, quem se ille vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. Quid? verene potest esse dies sæpius, qui semel fuit? certe non potest. an ejusmodi? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercefferint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio. nullus est igitur cujusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. sed, ut fit, etiamne post mortem coletur, idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos pertinere post mortem? Hæc non erunt ejus, qui innumerabiles mundos infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. numquid tale *Democritus*? ut alios omit-
 tam, hunc appello, quem ille unum secutus

est. Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquires, fieri sapiens, nisi natus esset, & isto modo ne si avia quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, & in quantam hominum facetorum urbanitatem incurritis, non dico. Nihil opus est litibus. tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius, testamento cavere, ut ageretur.

Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum, cum in eo est, non est beatus. sapiens autem semper beatus est, & aliquando in dolore. non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? *Bona praeterita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere.* Primum in nostrane potestate est, quid meminimus? Themistocles quidem, cum ei Simonides, aut quis alius artem memoriae polliceretur, *Oblivionis, inquit, mallet. nam meminere etiam quae nolo, oblivisci non possum.*

105 *quae volo.* Magno hic ingenio. sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. vide, ne ista sint Manliana vestra, aut majora etiam, si imperes, quod facere non possim. Quid, si etiam jucunda memoria est praeteritorum malorum? ut proverbialia nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. vulgo enim dicitur, *Jucundi alicui labores*: nec male Euripides; (concludam, si poterit, Latine: Græcum enim hunc versum nostis omnes:)

Suavis laborum est praeteritorum memoria.
Sed ad bona praeterita redeamus. quae si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropæorum recordatione levaret dolorem suum; audirem, & plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perducere poterit, si prima quæque, bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione
106 obruentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, & quidem corpore perceptarum. nam si quæ sunt aliæ, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam praeterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma

tantopere derideat; in quo ille rex Affyriæ gloriatur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. Quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, & prima quæque avolat, sæpiusque relinquit causas pœnitendi, quam recordandi; itaque beator Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine Roma tuos hostes - - -

reliquaque præclare:

Namque tibi monumenta mei peperere labores.

Laboribus hic præteritis gaudet; tu jubes voluptatibus: hic ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerat ad corpus; tu totus hæres in corpore.

Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod ³³ dicitis, omnes animi & voluptates & dolores ad ¹⁰⁷ corporis voluptates & dolores pertinere? Nihilne te delectat unquam? video, quicum loquar. Te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: hæc leviora ponam: poema, orationem, cum aut scribis, aut legis; cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum,

tabula, locus amœnus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere,) sed ea, quæ dixi, ad corpusne refert? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quæ dixi, referri: aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris. Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates & dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus fit, corpore autem præsentia solum sentiantur; quid? probari potest, ut is, qui propter me aliquid gaudeat, plus, quam ego ipse, gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, & major est animi voluptas, quam corporis. ita fit, ut gratulator lætior sit, quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores, quam corpore; quid occurrat, non videtis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. ita miser fit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

Quare aliud aliquid, Torquate, hominis 109
summum bonum reperiendum est. Volupta-
tem bestiis concedamus; quibus vos de sum-
mo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam
bestiæ multa faciunt, duce sua quæque na-
tura, partim indulgenter, vel cum labore;
ut in gignendo, in educando perfacile appa-
reat, aliud quiddam iis propositum, non vo-
luptatem? partim cursu & peregrinatione
lætantur: congregatione aliæ coetum quo-
dam modo civitatis imitantur. Videmus in
quodam volucrum genere nonnulla indicia
pietatis, cognitionem, memoriam: in mul-
tis etiam disciplinam. Ergo in bestiis erunt 110
secreta a voluptate humanarum quædam si-
mulacra virtutum; in ipsis hominibus virtus,
nisi voluptatis causa, nulla erit? & homini,
qui ceteris animantibus plurimum præstat,
præcipua natura nihil datum esse dicemus?
Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, 34
longe multumque superamur a bestiis: qui- 111
bus ipsa terra fundit ex sese pastus varios,
varieque abundantes, nihil laborantibus; no-
bis autem aut vix, aut ne vix quidem, sup-
petunt multo labore quærentibus. nec tamen
ullo modo summum pecudis bonum & homi-
nis idem mihi videri potest. Quid enim tan-

to opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque equestribus & pedestribus copiis, Hellesponte juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigasset, si, cum tanto impetu in Græciam venisset, causam ejus quis ex eo quæreret tantarum copiarum, tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis & gravissimis artibus atque virtutibus instructum & ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cœlum totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum. Ad altiora quædam, & magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, vitæ quidem infinita; inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens; inest moderator cupiditatis, pudor; inest ad humanam societatem justitiæ fida cu-

stodia; inest in perpetiendis laboribus ad eun-
disque periculis firma & stabilis doloris mor-
tisque contemptio. Ergo hæc in animis: tu
autem etiam membra ipsa sensusque confi-
dera: qui tibi, ut reliquæ corporis partes,
non comites solum virtutum, sed ministri
etiam videbuntur. Quid, si in ipso corpore ¹¹⁴
multa voluptati præponenda sunt, ut vires,
valetudo, velocitas, pulchritudo? quid tan-
dem in animis censes? in quibus doctissimi
illi veteres inesse quiddam cœleste & divinum
putaverunt. Quod si esset in voluptate sum-
mum bonum, (ut dicitis,) optabile esset, in
voluptate maxima, nullo intervallo interje-
cto, dies noctesque versari, cum omnes sensus
dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis
est autem dignus nomine hominis, qui unum
diem totum velit esse in isto genere volupta-
tis? Cyrenaici quidem non recusant. vestri ¹¹⁵
hæc verecundius; illi fortasse constantius.

Sed lustremus animo non has maximas
artes, quibus qui carebant, inertes a mayo-
ribus nominabantur: sed quæro, num exi-
stimes, non dico Homerum, Archilochum,
Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeu-
xin, ad voluptatem artes suas direxisse? Er-
go opifex plus sibi proponet ad formarum,

quam civis excellens ad factorum pulchritudinem? Quæ autem est alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summam bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat?

116 Quæro enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem

35 animi usum in sapiente esse nolitis? Lege laudationes, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agefilai, non Aristidis, non Themistoclis, non Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege vestræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam unicum: *Plurimæ consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.* Idne consen-

117 sisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in iis adolescentibus bonam spem esse dicemus, & magnam indolem, quos suis com-

modis inservituros, & quidquid ipsis expediat facturos arbitramur? nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? tollitur beneficium; tollitur gratia; quæ sunt vincula concordæ. Nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodas, beneficium illud habendum est, sed foeneratio, nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt enim turpitudines plurimæ, quæ, nisi honestas natura plurimum valeat, cur non cadant in sapientem, non est facile defendere. Ac, ne plura com- 118
plectar (sunt enim innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat necesse est. quod jam a me expectare noli. tute introspice in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam sæpe usurpabas, tranquillitate degere omnem ætatem sine dolore; assumpto etiam illo, quod vos quidem adjungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum opem indigentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti ærumnas. Sic enim majores nostri la-

bores non fugiendos, tristissimo tamen verbo
 119 etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex
 te, cogeremque, ut responderes, nisi vere-
 rer, ne Herculem ipsum ea, quæ pro salu-
 te gentium summo labore gessisset, volupta-
 tis causa gessisse diceres.

Quæ cum dixissem, Habeo, inquit Tor-
 quatus, ad quos ista referam: & quamquam
 aliquid ipse poteram, tamen invenire malo
 paratiores familiares nostros. Credo, Syro-
 nem dicis & Philodemum, cum optimos vi-
 ros, tum doctissimos homines. Recte, in-
 quit, intelligis. Age sane, inquam. sed erat
 æquius, Triarium aliquid de nostra dissen-
 sione judicare. Immo, inquit arridens, ini-
 quum, hæc quidem de re. tu enim ista le-
 nius; hic Stoicorum more nos vexat. Tum
 Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius.
 nam hæc ipsa mihi erunt in promptu, quæ
 modo audiui; nec ante aggrediar, quam te
 ab istis, quos dicis, instructum videro. Quæ
 cum essent dicta, finem fecimus & ambu-
 landi, & disputandi.
